

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Кравчук І.І.,***кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри правознавства**Житомирського національного агроекологічного університету*

УДК 343.98

**ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАЇНЬ
У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ**

Постановка проблеми. Ефективна боротьба зі злочинністю і зараз залишається одним із серйозних завдань, що стоять перед народом України та його правоохоронними органами. Ця боротьба особливо є важливою сьогодні, коли злочинність набуває організованих і все більш небезпечних форм, коли значно зросла протидія розкриттю й розслідуванню злочинів. Не менш складні проблеми спіткають і процес судового розгляду кримінальних проваджень, у ході якого приймаються кінцеві рішення щодо вчинених суспільно-небезпечних діянь. Саме тому ефективність вітчизняного судочинства багато в чому залежить від рівня застосування в даному процесі сучасних технічних, тактичних криміналістичних прийомів і засобів, а також напрацювань синтезу всіх рекомендацій цієї науки в рамках криміналістичних методик.

Слід зауважити, що однією з давно назрілих проблем, комплексне розв'язання яких безпосередньо впливає на досягнення мети й вирішення завдань судочинства в кожному окремо взятому кримінальному провадженні, є питання про принципову можливість і практично зумовлену необхідність використання наявних криміналістичних знань у здійсненні правосуддя, або ж напрацювання нових, зумовлених його специфікою [6, с. 4].

Ураховуючи те, що судова стадія провадження у кримінальних справах фактично стала центральною частиною доказування й встановлення істини в них, обізнаність сторін змагального процесу і суду з удосконаленими криміналістикою рекомендаціями щодо збирання, перевірки, оцінки й використання інформації про досліджувану судовим розглядом подію відіграє важливе практичне значення. Це, у свою чергу, забезпечить свободу сторін у можливості подання ними своїх доказів та доведенні перед судом їх переконливості. Останнє положення знайшло своє закріплення в нормах чинного законодавства та виражається в тому, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав. Окрім цього, в суді на підставі заявлених сторонами клопотань можливе проведення експертизи, допиту обвинуваченого, свідків, потерпілого, експерта, пред'явлення для впізнання, дослідження речо-

вих доказів, проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції тощо, а у виняткових випадках суд має право здійснити огляд у певному місці.

Ураховуючи викладене вище, а також результати аналізу наявних теоретичних і практичних напрацювань науки криміналістики із цих питань, з'ясування потреби в нових криміналістичних розробках положень і засобів судової техніки, рекомендацій із тактики судового провадження, методики розгляду окремих категорій кримінальних проваджень та реальне напрацювання всього цього є актуальним і важливим в умовах сьогодення.

До того ж, кожна теоретична спроба вдосконалення можливостей і шляхів використання в судовому розгляді кримінальних проваджень напрацювань науки криміналістики завжди визнається вкрай потрібною і бажаною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У свій час окремим проблемам судового розгляду кримінальних проваджень у науці криміналістики були присвячені дослідження Л.Ю. Ароцкера, О.Я. Баєва, Р.С. Белкіна, О.Д. Бойкова, Г.А. Воробйова, А.В. Дулова, Ю.В. Кореневського, І.І. Когутича, В.І. Комісарова, С.Л. Кисленко, І.Д. Перлова, І.Л. Петрухіна, М.І. Порубова, В.М. Савицького, М.С. Строговича, В.Г. Ульянова, С.А. Шейфера, Т.Б. Чеджемова та інших науковців. Окрім цього, увага зверталася і на теоретичні напрацювання окремих аспектів тактики судового допиту, питання планування судового слідства та деякі інші. Однак система теоретичних положень і рекомендацій щодо можливості та потреби використання криміналістичних знань у розгляді кримінальних проваджень у суді все ще залишається незавершеною, особливо враховуючи процес реформування чинного кримінально-процесуального законодавства в цілому та правоохоронної системи нашої держави зокрема. Особливо нагальним та перспективним питанням у цьому напрямку досліджень В.В. Юсупов вважає науково-методичне забезпечення тактики судового розгляду кримінальних проваджень та тактичних прийомів слідчих (розшукових) дій у суді, а саме: експертизи, допит обвинуваченого, свідків, потерпілого, експерта, пред'явлення для впізнання, огляду [14, с. 165]. Тому, на нашу думку, першочергово необхідно звернути увагу на потребу практики в розробці новітніх криміналістичних при-

йомів і методів, придатних для забезпечення власне судового розгляду кримінальних проваджень, що власне і надає підстави вважати дану тематику наукового дослідження актуальною і необхідною.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою статті є аналіз наявних наукових положень щодо визначення поняття криміналістичних знань, які використовуються в судовому розгляді кримінальних проваджень, їх конкретизація, а також обґрунтування необхідності визначення правових передумов та особливостей використання з метою оптимізації виконання завдань кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз спеціальної літератури засвідчує, що на сьогодні серед вчених-криміналістів відсутня єдність поглядів щодо розуміння сутності поняття «криміналістичні знання» та їх ролі у вирішенні завдань кримінального судочинства. Низка науковців дотримуються тієї точки зору, що криміналістичні знання є різновидом спеціальних знань [8, с. 398; 10, с. 14], до визначення яких у науці висловлюються різні за змістом підходи.

Інші вчені не відносять криміналістичні знання до спеціальних, оскільки вважають, що спеціальними є знання в галузі природничих, технічних, економічних та інших наук, якими не володіють особи з професійною юридичною підготовкою [11, с. 10], у зв'язку із чим із цього поняття виключають знання в галузі права, тобто ті, що пов'язані з кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин справи й вирішенням питань процесуального характеру [13, с. 14].

На думку Бишивець О.В., яка для нас найбільш прийнятна, криміналістичні знання належать до професійних юридичних знань, не є спеціальними і застосовуються не тільки слідчими, прокурорами, але адвокатами й суддями, адже, наприклад, знання теоретичних положень судової експертизи дозволять їм поставити перед експертом чіткі та конкретні питання, а також оцінити хід і результати проведених досліджень [1, с. 110].

І.І. Когутич криміналістичні знання визначає як структуризовану і динамічну сукупність відомостей (теоретичних і емпіричних положень: концепцій, категорій, висновків) про об'єктивні риси, ознаки, правила утворення, виявлення, дослідження й використання в судочинній практиці просторово-часових відображень злочинної діяльності та засоби, прийоми і методи попередження, розкриття, розслідування злочинів та судового розгляду щодо неї (них) кримінальних справ [6, с. 12]. Іншими словами, криміналістика – це понятійна назва галузі знань. А криміналістичні знання – це система відомостей (інформації), яка сутнісно утворює, наповнює цю галузь. Автор обґрунтовує висновок, що не всі криміналістичні знання є правовими, а спеціальні знання становлять частину криміналістичних знань. У контексті кримінального судочинства правові (юридичні) знання не можна відносити до спеціальних знань [6, с. 12].

Було б недоречним залишити поза увагою і ту обставину, що особливо успішно можливості кри-

міналістики можуть використовуватись і в інших видах процесуальної діяльності, окрім кримінально-процесуальної, оскільки всі вони мають спільну пізнавальну (гносеологічну) основу – доказування. Зокрема, в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві криміналістичні знання і технології можуть мати успішне застосування в ході судового розгляду під час призначення і проведення судових експертиз, взаємодії з експертом; під час витребування (вилученні) вільних та відібрання експериментальних зразків почерку чи письмової мови, товарів, документів для ідентифікаційних експертних досліджень підписів і текстів тощо; під час підготовки матеріалів на експертизу; під час оцінки висновку експерта; під час відбору за належністю, огляду і дослідження письмових та речових доказів; під час отримання свідочьких показань чи пояснень сторін і третіх осіб [4, с. 3].

Так само різноманітні засоби криміналістичної тактики (прийоми, комбінації, рекомендації тощо) можуть використовуватись і в адміністративно-правовій діяльності, адже провадження в справах про адміністративні правопорушення має немало спільних рис із провадженням розслідування і судовим розглядом у кримінальних справах. Зокрема, збирання доказів у справах про адміністративні правопорушення здійснюється шляхом відібрання пояснень, проведення експертиз, вивчення речових доказів і документів, огляду належних юридичній особі чи приватному підприємцю приміщень, територій і наявних там предметів і документів, особистого огляду речей, що знаходяться у фізичної особи, огляду транспортних засобів тощо.

При цьому у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, як і фактично у всіх видах судочинства, актуальними і безумовно корисними будуть не тільки тактико-криміналістичні прийоми і рекомендації проведення вищеперелічених процесуальних дій, яким здійснюється збирання і дослідження доказів, а й інші продукти криміналістики. Адже в будь-якому виді судочинства, як і в будь-якому іншому виді правозастосування, що вимагає доказування юридичних фактів, особливо важливе значення має володіння суб'єктом правозастосування навичками так званого криміналістичного (слідчо-аналітичного) мислення: оцінки зібраних доказів та ситуації, що склалась у справі; визначення напрямів доказування, визначення невідомих обставин та кола доказів, якими вони можуть бути встановлені, а також засобів їх доказування; аналізу й оцінки зібраних доказів із точки зору їх достатності для прийняття правильного правового рішення. Власне, таке мислення багато в чому може сприяти прийняттю правильних правових рішень [4, с. 3].

З огляду на викладене вище можна констатувати факт поступового виходу науки криміналістики на якісно нові рубежі пізнання і сфери використання її наукового продукту. Окрім цього, сприяючи своїми засобами і методами доказуванню, вона стає необхідним атрибутом права. Тому на сьогодні цілком виправдано звучить фраза, що криміналістика пере-

стала бути наукою тільки для розкриття та розслідування злочинів, а й слугує завданням розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів [12, с. 6].

А.В. Іщенко, наприклад, трактує криміналістику як систему знань про закономірності утворення, виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання будь-якої інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розробку прийомів, способів, методів, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів і інших засобів оптимізації роботи з такою інформацією [3, с. 33].

Власне кажучи, більшість науковців невиправдано обмежують сферу використання криміналістичних знань, винятково, досудовим розслідуванням [5, с. 17; 9, с. 64; 2, с. 35], а отже, і коло суб'єктів використання цих знань значно обмежене, а саме лише слідчими та експертами. У цьому контексті маємо намір підтримати позицію І.І. Когутича та зазначити, що у плані дослідження обставин справи судді також відіграють значну роль, а іноді й вирішальну. Отже, і в процесі судового розгляду можна і необхідно застосовувати вже те, що на сьогодні напрацьовано криміналістикою. Окрім цього, існує потреба в розробленні нових криміналістичних рекомендацій, обумовлених специфікою встановлення істини в суді, на відміну від цього ж процесу, але на досудових стадіях [7, с. 2]. Разом із тим виправдано серед суб'єктів використання криміналістичних знань розглядання й професійних суддів, прокурора-державного обвинувача і адвоката-захисника. Іншими словами, процес дослідження у кримінальній справі, що має судову перспективу, досудовим розслідуванням злочину не завершується, а навпаки – ще активніше продовжується його судовим розглядом. І було б неправильно вважати, що криміналістичні рекомендації необхідні тільки слідчому та експерту, аніж суддям, прокурорам, адвокатам-захисникам, які кожен здійснюючи властиві їм функції, в сукупності сприяють у досягненні мети кримінального судочинства й вирішують зумовлені нею завдання, передбачені ст. 2 КПК України.

Виходячи із цього, ми вбачаємо існування реальної потреби надання криміналістикою допомоги цим суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності також принаймні в технічному та тактичному забезпеченні судово-слідчих дій. Адже мало хто може заперечити, що виконання судових допитів, оглядів, пред'явлень для впізнання, а за бажанням – і всіх інших судово-слідчих дій, потребує не меншого, а, можливо, і більшого в порівнянні з досудовим розслідуванням хисту і знань, і в не останню чергу – криміналістичних.

У першу чергу, необхідно озброїти суд рекомендаціями з питань криміналістичної тактики. Адже правильна побудова судового слідства, визначення черговості встановлення фактів, особливості судового слідства залежно від характеру кримінального провадження – всі ці питання криміналістичної тактики також повинні бути відомі суду. До того ж,

існує потреба в перегляді і переоцінці наявних, а також розробка нових груп тактичних прийомів здійснення судових дій (наприклад, проведення допиту експерта в суді (ст. 356 КПК України), дослідження документів (ст. 358 КПК України), консультацій та роз'яснень спеціаліста (ст. 360 КПК України), огляду на місці (ст. 361 КПК України) та ін.). Окрім цього, існує потреба в розробці організаційно-правових основ використання результатів проведення ОРЗ та негласних слідчих (розшукових) дій у ході судового провадження.

Окремо слід звернути увагу і на вдосконалення теоретичних положень і засобів криміналістичної техніки у процесі доказування в кримінальних провадженнях у суді, які іноді застосовують із метою ефективнішого відшукування, виявлення та фіксації слідів злочину, а частіше – з метою оптимізації дослідження наявних та новоодержаних доказів. Як зазначає із цього питання І.І. Когутич, криміналістична техніка для прокурора, адвоката, судді – це не стільки вміння особисто та безпосередньо застосовувати технічні засоби і методи під час судового розгляду кримінальних справ, скільки їхня обізнаність про наукові положення криміналістичної техніки, зміст її складових частин (підгалузей), знання про наявні техніко-криміналістичні засоби, прийоми, методики, які можна використовувати для дослідження тих чи інших кримінально-релевантних об'єктів [6, с. 16].

До того ж, обізнаність суддів та професійних учасників судового розгляду кримінальних проваджень із можливостями та новітніми методиками сучасних судових експертиз є часто визначальним фактором для прийняття законних та обґрунтованих рішень у цих справах.

Серед завдань методики судового розгляду кримінальних проваджень у контексті положень криміналістичної методики в цілому можна розглядати: 1) систематичне узагальнення судової та судово-експертної практики провадження у кримінальних справах; 2) аналіз кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, адміністративного, цивільно-правового а також іншого галузевого законодавства, пов'язаного з встановленням юридичної відповідальності за правопорушення в різних сферах діяльності (господарської, фінансової, банківської, податкової, екологічної) тощо; 3) розробку найбільш ефективних методів і засобів судового розгляду кримінальних справ і постановлення законного і обґрунтованого судового рішення у справах про окремі види (групи) злочинів; 4) побудову їх криміналістичної характеристики; 5) оптимізацію процесу судового розгляду кримінальних справ щодо окремих видів і груп злочинів на основі використання даних про типові судові ситуації та ролеву участь у них суду, державного обвинувача і професійного захисника; 6) напрацювання комплексів (алгоритмів) судово-слідчих дій, організаційних заходів тощо; 7) вдосконалення процесу прогнозування змін у структурі злочинності і розробка відповідно до цього нових окремих методик

судового розгляду кримінальних справ та постійне вдосконалювання тих, що будуть застосовуватись (реалізація прогностичної функції криміналістики) та ін. [6, с. 24].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Слід зауважити, що знання, яким володіє слідчий, експерт, захисник, прокурор, суддя, має цінність лише тоді, коли воно використовується в практичній діяльності. Воно представляє собою результат сукупної професійної діяльності в певній галузі практики. Своєрідну форму криміналістичного знання являє собою досвід, який є сукупністю практично засвоєних знань, умінь і навичок. Останні сприяють раціональному, точному, швидкому й економічному виконанню операцій із реалізації криміналістичного знання в судовому розгляді кримінальних проваджень.

Саме тому, на нашу думку, одним із основних напрямів подальшого розвитку криміналістики є адаптація її досягнень до діяльності професійного судді, прокурора та адвоката-захисника, тобто тих професійних учасників кримінального судочинства, які раніше не позначалися як суб'єкти судового дослідження злочинів криміналістичними засобами. У першу чергу це стосується розробки теоретичних та практичних основ тактики, методики їх діяльності, а також можливостей використання ними засобів криміналістичної техніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бишевец О.В. Историчний генезис застосування криміналістичних знань у адвокатській діяльності. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 2. С. 106–112.
2. Журавель В.А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Х.: Право, 1999. 304 с.
3. Іщенко А.В. Криміналістика і сьогодення [Текст]. Актуальні питання судово-експертного та

техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів: матеріали міжнародної конференції (Київ, 17 червня 2010). Київ: Еліт Принт, 2010. С. 30–34.

4. Калужна О.М. Наріжні методологічні проблеми криміналістики і їх вирішення за допомогою зміни дидактичного підходу до її викладання. Часопис академії адвокатури України. 2012. № 15 (2/2012). С. 1–10.

5. Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: учеб. пособие. Киев: Выща шк., 1990. 103 с.

6. Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 39 с.

7. Когутич І.І. Окремі аспекти методології використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2008_20_36.

8. Криминалистика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова и др.; под ред. Р. С. Белкина. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999. 990 с.

9. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т.В. Аверьяновой и Р.С. Белкина. Москва: Новый юрист, 1997. 400 с.

10. Надгорный Г.М. Соотношение специальных и юридических знаний. Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1984. Вып. 28. С. 14–19.

11. Пошюнас П. Применение бухгалтерских познаний при расследовании и предупреждении преступлений. Вильнюс, 1977. 197 с.

12. Шепитько В.Ю. Криминалистика: курс лекцій. Изд. 3-е. Харьков: Одиссей, 2006. 368 с.

13. Шиканов В.И. Проблемы использования специальных знаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1980. 31 с.

14. Юсупов В.В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. Підприємство, господарство і право. 2018. № 3/20. С. 163–166.

Кравчук І.І. ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

У статті автор визначає однією з давно назрілих проблем питання про принципову можливість і практично зумовлену необхідність використання наявних криміналістичних знань у здійсненні правосуддя, або ж напрацювання нових, зумовлених його специфікою. На основі теоретичного аналізу наукових джерел наведено визначення криміналістичних знань. Обґрунтовується необхідність визначення правових передумов та особливостей використання останніх із метою оптимізації виконання завдань кримінального судочинства. Окреслено коло суб'єктів використання криміналістичних знань у межах судового провадження. А також визначено, що одним із основних напрямів подальшого розвитку криміналістики є адаптація її досягнень до діяльності професійного судді, прокурора та адвоката-захисника.

Ключові слова: криміналістичні знання, криміналістичне забезпечення, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика, кримінальне провадження, судовий розгляд.

Кравчук И.И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В СУДЕБНОМ РАЗБИРАТЕЛЬСТВЕ УГОЛОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВ

В статье автор определяет одной из давно назревших проблем вопрос о принципиальной возможности и практически обусловленной необходимости использования имеющихся криминалистических знаний в осуществлении правосудия или выработки новых, обусловленных его спецификой. На основе теоретического анализа научных источников приведены определения криминалистических знаний. Обосновывается необходимость определения правовых предпосылок и особенностей использования последних в целях оптимизации выполнения задач уголовного судопроизводства. Очерчен круг субъектов использования

криміналістических знаній в рамках судового виробства. А також определено, что одним из основных направлений дальнейшего развития криминалистики является адаптация ее достижений в деятельности профессионального судьи, прокурора и адвоката-защитника.

Ключевые слова: криміналістическіе знання, криміналістическое обеспечение, криміналістическая техника, криміналістическая тактика, криміналістическая методика, уголовное производство, судебное разбирательство.

Kravchuk I.I. THE USE OF CRIMINALISTIC KNOWLEDGE IN JUDICIAL CONSIDERATIONS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article, the author identifies one of the long-overdue problems the question of the fundamental possibility and the practical necessity of using the available forensic knowledge in the implementation of justice, or the development of new, due to its specificity. On the basis of theoretical analysis of scientific sources, the definition of forensic knowledge is given. The latter are considered as a set of information about criminal activities and means, methods and methods for preventing, disclosing, investigating and prosecuting criminal cases concerning her. The necessity of determining the legal preconditions and peculiarities of using the latter in order to optimize the execution of criminal justice tasks is substantiated.

However, analyzing the special literature, it is certified that to date, there is no unanimity among the forensic scientists about the understanding of the essence of the concept of “forensic knowledge” and their role in solving the problems of criminal justice. A number of scholars adhere to the view that forensic knowledge is a form of special knowledge, while others do not include them as the latter, because they consider that special knowledge in the field of natural sciences, technical, economics and other sciences that are not possessed by persons with professional legal training. Based on these distinct views, the author determines the attachment of forensic knowledge to professional legal knowledge, is not specific and applies not only to investigators, prosecutors, but lawyers and judges.

It is noted that especially criminal prosecution opportunities can be used in other types of procedural activities, except for the criminal procedure, since they all have a common cognitive basis – proof. In particular, in civil, economic and administrative proceedings. Taking into account this, it is stated that the science of criminology gradually emerges on qualitatively new lines of cognition and the scope of its scientific product.

The author notes that the majority of scientists unjustifiably limit the scope of the use of forensic knowledge, exceptionally, to pre-trial investigation, and therefore the circle of subjects of the use of this knowledge is significantly limited, namely, only employees of the inquiry agencies, investigators and experts. On the basis of this, the article outlines the circle of all possible subjects of the use of forensic knowledge within the framework of court proceedings, namely: a professional judge, a prosecutor-state prosecutor, a defense counsel. It is noted that these subjects need to provide forensic assistance, at least in the technical and tactical provision of forensic investigations. Accordingly, it is determined that one of the main areas for the further development of criminology is the adaptation of its achievements to the activities of a professional judge, prosecutor and defense counsel.

Key words: forensic knowledge, forensic provision, forensic technology, forensic tactics, forensic method, criminal proceedings, judicial examination.